

Л.М. Прудка
**ПРОФЕСІЙНА УСТАЛЕНІСТЬ –
 ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНО-
 ПСИХОЛОГІЧНОЇ
 ПІДГОТОВКИ ПЕРСОНАЛУ
 ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
 ОВС**

В результаті змін, що відбуваються в суспільстві, поряд з позитивними, дедалі проявляються окремі негативні тенденції, які значною мірою перешкоджають розвитку державності в Україні. Серйозну занепокоєність викликають проблеми злочинності – глобалізація злочинності, зростання організованої злочинності, групові і масові протиправні прояви т. і. З другого боку, пристосовуючись до навколишнього середовища, співробітники правоохоронних органів намагаються пристосуватись до змін, що відбуваються в суспільстві. Аналіз поведінки персоналу при виконанні службових обов'язків в екстремальних умовах показує, що деякі зі співробітників психологічно не готові виконувати поставлені задачі, розгублюються і допускаються серйозних помилок.

Тому однією з головних умов ефективної протидії зростаючій злочинності є не стільки чисельне, скільки якісне зміцнення органів та підрозділів внутрішніх справ МВС України висококваліфікованими спеціалістами, у значній мірі випускниками відомчих вищих навчальних закладів, здатних на належному рівні вирішувати завдання професійної діяльності.

Тому саме наразі назріла необхідність підвищення морально-психологічної усталеності і професійно-психологічної компетентності та надійності працівників ОВС, особливо персоналу оперативних підрозділів. Це актуально у зв'язку з проявом стійкої протидії оперативного персоналу різних

підрозділів терористам, злочинним групам, правопорушникам і т. ін.

Перераховані вимоги відносяться до поняття професійно-психологічна підготовка співробітників ОВС, під якою розуміється постійно діюча система освоєння спеціальних знань, установок, способів, прийомів, навичок за допомогою яких досягається практична адаптація працівників до професійної діяльності, у ході якої повинні виявлятися не тільки ділові та професійно значимі якості, але і моральні, психологічні, духовні якості співробітників – все те, що на наш погляд можна об'єднати в одному терміні - “професійна усталеність”.

Вважаємо за необхідне підкреслити, що діяльність оперативних підрозділів належить до числа “критичних” видів діяльності, яка здійснюється в екстремальних, стресових умовах. Вона характеризується рядом специфічних факторів, таких як: дефіцит часу й інформації, вплив на особистість особливо сильних подразників та домінування негативних емоцій при нестачі позитивних, невизначеність ситуації, підвищена персональна відповідальність при прийнятті рішень та необхідність невідкладного вжиття заходів тощо. Усі вони, переломлюючись через індивідуально-типологічні особливості працівника, набувають особистісного значення і можуть призвести (як кожен окремо, так і в сукупності) до негативних наслідків.

Існує багато чинників, що впливають на ефективність професійної діяльності працівників оперативних підрозділів ОВС, наприклад, тривала безперервна робота протягом доби; високий темп і психологічна насиченість роботи; великі емоційні і фізичні навантаження, що призводять до перевтомлення, виснаження, а також агресивність оточуючих,

нестандартність ситуацій тощо. За означених умов важливою складовою професійно-психологічної підготовки працівників оперативних підрозділів ОВС професійна усталеність стає однією з основних.

Професійна усталеність, як один з найважливіших показників психологічної підготовленості, проявляється у здібності працівників не піддаватися впливу негативних обставин. Особливо важливими стає формування знань і вмінь передбачати ці труднощі при вирішенні оперативно-службових завдань. Формування професійної усталеності сприяє натренованості працівників у бездоганному (до автоматизму) виконанні професійних дій в умовах максимальних психологічних навантажень, що може досягатися шляхом моделювання напруженості в процесі тренувань і практичних знятть. Підвищення ефективності професійно-психологічної підготовки криються у вивченні і підвищенні рівнів готовності працівників оперативних підрозділів до професійної діяльності шляхом формування професійної усталеності під час професійно-психологічної підготовки. Не можна не приймати до уваги і непоправні втрати – продовжує мати місце загибель працівників ОВС під час виконання службових завдань, однією з причин яких була недостатня професійно-психологічна усталеність.

У зв'язку з вищевказаним проблема формування професійної усталеності наразі є актуальною і у зв'язку з нестабільністю і надзвичайністю різних ситуацій, які викликають у співробітників оперативних підрозділів ОВС стан тривалої психічної напруги, що заважає їм ефективно виконувати поставлені завдання в їх професійній діяльності.

Над дослідженнями з проблем професійної усталеності фахівців різних професій працювали: Л.Г.

Борисова, І.М.Дімура, А.О.Деркач, К.М.Дурай-Новакова, З.К.Каргієва, З.Н.Курлянд, Г.О.Павлюк, Р.І.Хмелюк, Л.А.Шубіна та інші.

Тісно пов'язані з поняттям професійної усталеності поняття емоційна усталеність (П.Б.Зільберман, В.Л.Маріщук, Я. Рейковський) та моральна усталеність (В.Е. Чудновський), питання стресових ситуацій та адаптації до них (І.П.Волков, Ф.Д.Горбов, Р.Лазрус, М.Д.Левітов, О.М.Леонтєв, Б.Ф.Ломов, О.Р.Лурія, В.С.Мерлін, Н.І.Наєнко, О.В.Овчинникова, А.В. Петровський, В.В.Суворова, Б.М.Теплов), психологічна стійкість в умовах екстремальних швидкоплинних ситуацій (М.І.Дьяченко). Психічну усталеність людини в екстремальних ситуаціях розглядав С.І.Мазуров. Фактори, що впливають на ефективність діяльності працівників ОВС розглядали О.М.Корнев, М.Г.Логачов, В.В. Корнешук, С.Х. Яворський професійно-психологічній усталеності працівників міліції присвячені дослідження О.Є.Самаріна і В.І. Дяченко. Але ця тема в психологічному аспекті висвітлена недостатньо.

Характерною рисою розвитку сучасного суспільства є часте виникнення стресових ситуацій. Екстремальні умови діяльності, у яких нерідко знаходяться працівники ОВС, безумовно, чинять на них психотравмуючий вплив. У зв'язку з цим, з нашої точки зору, для працівників оперативних підрозділів важливим є наявність у них специфічних здібностей – особливих якостей працівника, значимих в екстремальних ситуаціях, які можуть і не виявлятися в інших ситуаціях. До таких різні автори (Б.М.Теплов, В.Д.Небиліцин, М.І.Дьяченко, В.Е.Чудновський, В.А.Петровський, А.М.Столяренко, І.О.Котенев) відносять:

- особливі розумові якості – сміливість думки, мужність розуму, самокритичність, прогностичність, виваженість оцінок, здатність до внеадаптивної поведінки і надситуативного мислення – розумінню ситуацій, що не зводиться до безпосередньо сприйманого в них, і поводженню, адаптованому тільки до безпосередньо сприйманого в них, і поводженню, адаптованому тільки до безпосередньо сприйманих особливостей обстановки;

- вольові якості – розвиненість вольової мотивації “я повинен”, цілеспрямованість, сміливість, мужність, стійкість, завзятість, наполегливість, стійкість до невдач;

- професійно урівноважене відношення до небезпеки і навіть потяг до неї;

- морально-психологічна усталеність в умовах екстремальності;

- психофізіологічна усталеність.

Подібні характерологічні риси властиві тільки для особистості, що володіє міцною, здоровою психікою. Задача психологів полягає в тому, щоб відібрати до роботи в оперативних підрозділах ОВС людей, що володіють подібними якостями. Але є ще один шлях – це формування професійної усталеності у молоді, яка вже обрала професію правоохоронця і навчається у ВНЗ системи МВС.

Тому саме нове усвідомлення наукової спадщини Л.С.Виготського дозволяє нам використати феномен соціальної ситуації розвитку особистості – для адекватного формування професійної усталеності працівника ОВС необхідно, по-перше, виділити період онтогенезу, який є найбільш сенситивний до формування цього феномену, а по-друге, занурити особистість у специфічну, спеціально створену педагогічну ситуацію. Ми вважаємо, що таким сенситивним періодом є юність, коли пубертатна криза вже завершена, нервова система

особистості характеризується певним балансом збудження та гальмування, а основними новоутвореннями віку є рефлексія, пошук свого місця у суспільстві та подальше усвідомлення Я-образу.

Психологічним результатом такої підготовки є професійно значимі якості працівника ОВС, стан оперативної готовності до дій у будь-яких екстремальних умовах.

Формування високої професійної усталеності в галузевому навчальному закладі в першу чергу повинно бути зведено до упевненого освоєння професії, владних повноважень і функцій співробітників ОВС, оволодінню спеціальними методами і прийомами, стійкими знаннями про право і юридичну практику і т.п. Результатом морально-психологічної підготовки майбутніх працівників ОВС повинен стати високий рівень моральних, пізнавальних і емоційно-вольових якостей; здібностей, пов'язаних з адекватним і швидким прийняттям рішень при виконанні оперативно-службових задач. Майбутній працівник ОВС, зокрема оперативних підрозділів, повинен певною мірою бути внутрішньо готовим до того, що його очікує важка, надзвичайно складна, напружена, небезпечна робота. Даний аспект вимагає від працівника відповідних професійно важливих якостей, зокрема: оперативного мислення, професійно-орієнтованої пам'яті, стійкої уваги, вольової і психоемоційної віддачі.

Правова підготовка курсантів і слухачів в ідеалі повинна бути зведена не тільки до оволодіння сумою готових правових знань, юридичних норм, принципів і вимог, але щоб правові цінності перетворилися в їх особисті глибокі переконання і наміри, стали життєвою потребою. Саме тому, актуальною і злостю залишається проблема гармонійного

об'єднання теоретичної і практичної складової занять з курсантами і слухачами в галузевих ВНЗ МВС України. Використання активних методів навчання ідеомоторного тренування, соціально-психологічних і відео- тренінгів, ділових ігор, навчань складає основу для оптимального розвитку в майбутніх працівників ОВС професійно значимих якостей.

Але не менш важливою уявляється задача по нівелюванню негативного впливу стресогених факторів на особистість працівників ОВС, по профілактиці агресії та аутоагресії, проявів профдеформації. Взагалі проблема формування професійної усталеності не може бути вирішеною без вирішення проблеми дотримання більшості громадян моральних (загальноприйнятих) норм у суспільстві в цілому, тому що співробітники правоохоронних органів є часткою цього ж суспільства. Не можна цілком виключити вплив кримінального середовища чи осіб з аморальною спрямованістю на молодих спеціалістів, зокрема курсантів галузевих ВНЗ, у тому випадку, коли в них ще не сформувався стійкий світогляд, переконання, ідеали, правосвідомість. Тому велика і відповідальна роль у вихованні морально-психологічних якостей і правосвідомості у працівників ОВС (особливо на початку служби) повинна бути покладена на керівників і наставників, що володіють не тільки професійним, але і достатнім життєвим досвідом. На жаль, останнім часом спостерігається тенденція, зв'язана зі звільненнями з органів внутрішніх справ досвідчених працівників з різних причин, зокрема матеріального характеру. В таких обставинах значення відповідної психологічної підтримки персоналу оперативних підрозділів не можна переоцінити. Саме цю задачу необхідно вирішувати психологам практичних підрозділів

ОВС [9]. Відповідна професійно-психологічна підготовка персоналу, а в наступному – систематична психологічна підтримка і допомога складаються в знятті стану тривоги, формуванні позитивної установки на подолання труднощів, розвитку почуття особистої необхідності і соціальної захищеності, актуалізації внутрішніх резервних можливостей фахівця, – іншими словами, у першу чергу профілактиці стресу, при необхідності – його зняттю.

За визначенням Г.Сельє, стрес поділяється на три етапи, перший з яких, це – реакція тривоги – фаза мобілізації захисних сил організму, що підвищує усталеність стосовно впливу, що травмує. При цьому відбувається перерозподіл резервів організму: рішення головної задачі забезпечується за рахунок другорядних. На другий етап це – стабілізація – усі параметри, виведені з рівноваги в першій фазі, закріплюються на новому рівні. При цьому відбувається перевитрата адаптаційних резервів. Якщо стресова ситуація продовжує зберігатися Г.Сельє вважав, що настає третій етап – стадія виснаження, що веде до погіршення самопочуття, упадку сил, схильності негативних змін в організмі [11].

Перевантаження являє собою в основному фізичну проблему. Це трапляється тоді, коли людина виявляється не в змозі задовольнити пропонувані до неї вимоги. Перевантаження може вести до посилення стресу, оскільки викликає страхи і хвилювання – страх того, що буде завданий збиток здоров'ю, страх не виправдати чекання навколишніх, у т.ч. керівництва. Усе не викликає збої в нормальному функціонуванні організму, а проблеми зі здоров'ям призводить до постійної тривоги й можливої агресивності, що підсилює стрес на психічному й емоційному рівнях. Таким чином, якщо організм не справляється з перевантаженням, то

вже саме це перевантаження може стати причиною стресу. У той же час, стрес може привести до перевантаження через ту шкоду, що він заподіює здоров'ю [2].

Розглянемо тільки ряд стресогенних факторів, що негативно позначаються на психіці працівників ОВС і таких, що можуть призвести до зниження професійної усталеності, а в подальшому – до профдеформації:

- відсутність власного житла, невисока заробітна платня, невпевненість у майбутньому, можливість у будь-який момент залишитися без роботи чи виявитися на нижчестоящій посаді у зв'язку з організаційно-штатними змінами, наявність загрози життю і здоров'ю як одного зі складових службової діяльності – все це призводить до виникнення емоційного стресу;

- високі емоційні і фізичні навантаження, “виснаження” психіки в результаті недосипання, систематично нестабільному режиму робочого дня, травми, контузії, а також придбані в період служби захворювання.

Крім систематичних фізичних і психічних навантажень, характерних при проходженні служби персоналом практично в усіх підрозділах органів внутрішніх справ, працівники оперативних служб правоохоронних органів відчувають таку форму впливу на психіку, як раптові і (чи) сильні стресові ситуації, що несуть загрозу психічному і фізичному здоров'ю. Одним з найбільш екстремальних впливів на психіку є застосування працівниками зброї на поразку. Напруга, викликана цими видами впливів, не зникає згодом, накопичується і несе загрозу проявитися в будь-який момент непередбаченими діями конкретної особистості. Не можна забувати, що працівники даних підрозділів володіють високого рівня фізичною силою і відмінною спеціальною фізичною підготовкою, що

підвищує ризик проявів різко і спонтанно виявленого негативного ставлення до навколишніх, для тих, хто потрапить “під гарячу руку” – до ніяк не причетних до конкретної стресової ситуації людей.

Аналіз проблеми виникнення стресу у працівників оперативних підрозділів ОВС дає можливість прийти до висновку що для його профілактики і подолання було б логічним запровадження наступних заходів: виявлення суті стресу, причин конфліктних ситуацій, а також факторів, що сприяють їх виникненню; ефективний алгоритм поведінки працівників ОВС у конфліктних ситуаціях; розробка і послідовне використання: методики самостійної підготовки співробітників до дій в екстремальних умовах; методики оцінки особистого психологічного стану; практичних рекомендацій для персоналу по особливостях спілкування з візаві в критичних ситуаціях.

У зв'язку з вищесказаним ще раз правомірно ставити питання про значну роль сприятливого соціально-психологічного клімату в подібних підрозділах, впливу особистості керівника на позитивну колективну психологію. Для атестованого складу підрозділів ОВС особливо великі вплив і значення керівника як людини, що відповідає за життя, безпеку, благополуччя підлеглих, людини, що бере на себе відповідальність за прийняття часом дуже складних рішень. Крім того, саме керівник підрозділу насамперед зацікавлений в реалізації вищенаведених заходів.

В окреме коло наукових досліджень на наш погляд, необхідно виділити гендерний аспект впливу стресогенних факторів. Досвід комплектування перемінним складом галузевих ВНЗ системи МВС показує, що конкурс серед абітурієнтів жіночої статі вищий, ніж серед чоловіків, при

стабільній тенденції його до зростання. Достатньо висока питома вага жінок серед атестованого складу ОВС. Але в нашій країні дослідження проблеми “жінка в ОВС” у сучасних умовах з ряду причин не отримало належного розвитку й оцінки, хоча існують керівні документи, що регламентують порядок залучення жінок на службу в ОВС. На жаль, можна констатувати (якщо орієнтуватись тільки на відкриті літературні джерела), що ця проблема не знайшла достатньо повного вивчення і за кордоном. В Російській федерації є досвід проведення психологічних досліджень особливостей професійної діяльності жінок, що проходять військову службу [12].

На жаль, в Україні відсутня система психологічного забезпечення професійної діяльності жінок, що проходять службу в підрозділах ОВС, в т.ч. і в оперативних, відсутнє ясне уявлення про ступінь відповідності психологічних особливостей жінок в зв'язку з специфічними вимогами до професійної діяльності персоналу оперативних підрозділів ОВС. З нашої точки зору, при вивченні вищевказаної проблеми необхідно дослідити наступні питання: узагальнити соціально-демографічні характеристики жінок, що проходять службу в підрозділах ОВС, зокрема оперативних; виявити фактори, що впливають на вибір професії жінками; виконати порівняльний аналіз психологічних характеристик жінок і чоловіків, що служать в підрозділах ОВС, обумовити психологічні характеристики жінок, значимі для

успішного виконання ними своїх службових обов'язків; дослідити особливості динаміки психологічних характеристик жінок, що проходять службу в підрозділах ОВС при виконанні ними службових обов'язків в екстремальних умовах.

Наведений у статті аналіз проблеми дослідження професійної усталеності, на наш погляд, дає можливість зробити наступні узагальнюючі висновки:

- незважаючи на близькість чи навіть збіг методологічних позицій і наукових установок дослідників різних видів усталеності, між ними існує відома розбіжність у підходах до її вивчення;

- перспективним є підхід до дослідження професійної усталеності на основі розуміння її як якості особистості і як психічного стану, що забезпечує доцільну поведінку в екстремальних ситуаціях. Такий підхід дозволяє розкривати передумови професійної усталеності, що криються в динаміці психіки, змістові емоцій, почуттів, переживань, а також діалектично встановлювати залежність її (усталеності) від потреб, мотивів, волі; підготовленості, інформованості і готовності особистості до виконання тих чи інших задач. Важливо вивчити причини і недостатньої професійної усталеності, психологічні засоби і передумови її запобігання та подолання.

Тому, з нашої точки зору дослідження процесу формування професійної усталеності, можливостей і прийомів її підтримки і збереження в екстремальних умовах професійної діяльності персоналу оперативних підрозділів ОВС заслуговує на увагу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андросюк В.Г.* Діяльність співробітників міліції в екстремальних умовах //Матеріали республ. наук. – практ. конф. “Практична психологія в органах внутрішніх справ”. – К.: РВВ Київського інституту внутрішніх

справ, 1995.

3. *Данилов В.А.* О путях формирования профессионально значимых качеств сотрудников ОВД в ходе профессионального обучения. //Актуальные проблемы

профессиональной подготовки кадров в Вузах МВД СССР в современных условиях. (Всесоюзная научно-методическая конференция, 17-18 апреля 1979 г. Киев). К., 1979.

4. *Думко Ф.К., Запорожцева Г.Є.* Професійно-психологічна підготовка співробітників ОВС /за ред.Думка Ф.К. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000.

7. *Котенев И.О.* Энциклопедия юридической психологии. – М., 2003.

8. *Ополяренко А.М., Карпов В.С.* Морально-психологическая подготовка сотрудников ОВД к действиям в экстремальных условиях. – М., 1998.

9. *Каменев И.О.* О концепции психологического обеспечения деятельности сотрудников ОВД в экстремальных условиях. // Проблемы, пути становления и дальнейшего развития психологической службы

органов внутренних дел. Ч. II. – М., 1998.

11. *Селье Г.* Стресс без дистресса: Пер. с англ. – Рига: Виеда, 1992.

12. Современная военная психология: Хрестоматия /Сост. А.А.Урбанович. – Мн.: Харвест, 2003.

13. *Черникова О.А.* Исследование эмоциональной устойчивости в условиях напряженной деятельности //Тезисы сообщений на 18 Международном психологическом конгрессе. М., 1966.

14. *Юхновець Г.О., Казміренко Л.І.* Психолого-педагогічне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ //Матеріали республ. наук. – практи. конф. “Практична психологія в органах внутрішніх справ”. – К.: РВВ Київського інституту внутрішніх справ України. – 1995.

Подано до редакції 6.03.06

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме формирования профессиональной устойчивости у сотрудников оперативных подразделений ОВД и

основным факторам, влияющим на ее позитивное проявление в возрастном и гендерном аспектах.

SUMMARY

The article deals with the issue of forming professional stability of employees of operative subdivisions of internal affairs services and basic factors influencing its positive display in age and gender aspects.

Науковий керівник – к. юр. наук, нач. каф. психології та педагогіки Є.Г. Запорожцев